

УДК 342.843/.849(477.8)“1946/1947”

О. Й. Стасюк

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ РАДЯНСЬКИХ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ОБЛАСТЯХ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1946–1947 рр.)

У статті висвітлено особливості підготовки виборів до Верховної Ради СРСР, УРСР та місцевих органів влади у 1946-1947 рр. у західноукраїнських областях у стосунку до решти території Української РСР. Вказано на відмінну суспільно-політичну ситуацію в регіоні, особливу роль та завдання виборчих кампаній, додаткові труднощі з проведенням передвиборчих заходів. Акцентовано на недемократичності та нелегітимності процесу.

Ключові слова: Українська РСР, західноукраїнські області, радянські виборчі кампанії, передвиборчі заходи, повоєнний період

Багато проблем, які переслідують сучасне українське суспільство можуть бути зрозумілими лише в рамках ретроспективного аналізу. Це стосується й формування в незалежній Україні представницької гілки влади, яка успадкувала чимало атрибутів управлінської системи УРСР. Тож вивчення радянського досвіду підготовки та проведення виборчих кампаній дозволить позбутися віджилих стереотипів та оптимізувати виборчий процес у сучасній Україні, а відтак, поліпшити роботу Верховної та місцевих Рад, вдосконалити систему державного управління загалом.

Становлення та розвиток демократичних інституцій та виборчого права в Україні широко вивчали як радянські, так і сучасні вітчизняні й зарубіжні дослідники [1-6]. Однак регіональним аспектам досліджуваної проблеми надавалося мало уваги. Зокрема, малодослідженими залишаються обрання та функціонування радянських представницьких органів влади в західноукраїнських областях за часів сталінщини, де зазначені процеси мали низку особливостей.

Метою статті є висвітлити особливості підготовки радянських виборчих кампаній 1946-1947 рр. в західноукраїнських областях у стосунку до решти території Української РСР. Показати їх роль в системі радянізації західноукраїнського регіону, додаткові труднощі з проведенням передвиборчих заходів, реакцію населення. Висвітлити недемократичний та нелегітимний характер виборчого процесу з огляду на численні порушення владою радянського виборчого права, соціалістичної законності та принципів демократії загалом.

Перші повоєнні вибори в УРСР, як і в Радянському Союзі загалом, розглядалися як потужна ідейно-політична та пропагандистська кампанія, спрямована на посилення владних позицій режиму. Вони були покликані відіграти не лише практичну (обрання нового складу верховних та місцевих органів влади), але передовсім ідеологічну та пропагандистську функції, адже війна та пов'язана з нею нацистська окупація виявили багато хиб радянської системи та послабили її вплив на населення. Оскільки кінцевий результат виборів був визначений владою заздалегідь, процедуру голосування вважали формальністю, натомість величезної ваги надавали передвиборчим заходам, адже у тоталітарних суспільствах не виборча кабінет, а “саме передвиборча кампанія ставала головною територією взаємодії громадян із державою у політичній сфері” [12].

Не зважаючи на те, що термін повноважень депутатського корпусу першого скликання збіг ще в 1942-1943 рр., а від його первісного складу через воєнні обставини залишилося менше половини (зокрема, від відповідної кількості депутатів обласних Рад УРСР у порівнянні з 1939 роком залишилося лише 46%, міських -- 33%, районних -- 29%) [8, арк. 11-16], влада не спішила з організацією наступних виборів. Натомість форсованими темпами відновлювали обкоми, райкоми та інші партійні осередки КП(б)У, виконавчі комітети, які формували в тилу задовго до звільнення українських територій та з відповідними настановами скеровували на місце праці [9, с.132-134]. Лише відновивши державну та партійну вертикаль, влада зважилася на проведення виборів.

Вірогідність зриву виборчого процесу у повоєнний період через складні суспільно-політичні та економічні обставини була високою на всій території Української РСР, однак найбільш критична ситуація склалася у західноукраїнських областях. Тут виборчі кампанії стали справжнім випробуванням не лише для місцевого населення, якому насильно накиннули радянські стандарти життя, але й для представників влади, які змушені були займатися організацією виборів на щойно опанованій території, не знаючи гаразд місцевих реалій та долаючи шалений спротив з боку ОУН і УПА. Усвідомлюючи це, секретар ЦК КП(б)У М. Хрущов на нараді секретарів обкомів партії 4 січня 1946 року у Львові, заявив: “Якщо у східних областях питання підготовки до виборів є організаційно-технічним питанням, то для західних областей воно є організаційно-політичним” [11, арк.9].

Вага політичного питання у західноукраїнських областях зводилася до якнайшвидшої радянізації регіону, яку влада у повоєнний період здійснювала форсованими темпами. Тож вибори тут передовсім розглядали як чинник соціалізації та інтеріоризації населення. Мова йшла про масштабні зміни у свідомості західних українців, тобто насадження комуністичного світогляду, прищеплення радянських цінностей та практик і под. З огляду на це, усі передвиборчі заходи у західноукраїнських областях несли подвійне ідейно-політичне навантаження. Тут, окрім загальноукраїнських та загальносоюзних меседжів передвиборчої

кампанії, таких як: торжество ідей соціалізму і комунізму, щастя радянської людини під сонцем сталінської Конституції, непереможність СРСР як країни процвітаючої демократії тощо, -- широко використовували гасла про возз'єднання українських земель в рамках УРСР, визволення західних українців від польсько-панської неволі та боротьбу з українським буржуазним націоналізмом.

Однак масована передвиборча агітаційна кампанія не принесла владі очікуваних результатів. Після репресій 1940-1941 рр., антирадянські настрої в регіоні стали домінуючими, тож коли на більшості території України громадяни добровільно, хоча й без ентузіазму, включилося у виборчий процес, то західні українці його масово бойкотували. Спираючись на підтримку українського визвольного руху, люди уникали участі у передвиборчих заходах, нищили агітаційну літературу, відверто заявляли про своє небажання голосувати за представників влади, яка чинить насильства та репресії [10, с. 3-36]. За таких обставин силовий сценарій підготовки та проведення виборів став для влади єдиною можливим варіантом розвитку подій. Підготовка виборів 1946-1947рр. у західноукраїнських областях нагадувала масштабні військово-політичні операції, які, окрім потужної пропагандистської кампанії, супроводжувалися облавами та бойовими акціями, численними арештами цивільного населення та вивозами у Сибір. Всупереч положенням сталінської Конституції, яка гарантувала громадянам добровільність волевиявлення, наприкінці 1945 р. у міста і села Західної України були спрямовані понад півмільйона військ [7, арк. 514], які використовували для боротьби з націоналістичним підпіллям та виконання поліцейських функцій. Війська були потрібні для охорони виборчих дільниць та учасників виборчого процесу, адже жоден кандидат у депутати чи агітатор у західноукраїнських областях, особливо у сільській місцевості, не наважувався прийти на зустріч із виборцями без озброєної охорони.

У містах, з огляду на наявність чисельніших військових гарнізонів, велику кількість радянської номенклатури, недостатню згуртованість міських громад та слабші впливи ОУН, влада краще контролювала ситуацію. Однак міщани також висловлювали свою незгоду з діями влади, яка нав'язувала їм "вибори без вибору", хоча й застосовували переважно приховані форми протесту.

З огляду на небажання західних українців брати участь у передвиборчих заходах їх проведення відбувалося з масою порушень. Зокрема, місцеві чиновники та партійці відверто нехтували нормами виборчого законодавства під час обрання виборчих комісій, які переважно призначали "згори" і заочно, а не обирали на зборах трудових колективів, бо на такі збори тут ніхто не з'являвся. Тож члени виборчих комісій досить часто дізнавалися про делеговані їм обов'язки лише з оголошень у газетах й відверто їх ігнорували. Головами виборчих комісій обирали не місцевих авторитетів, а когось із обласного чи районного начальства або працівників НКВС. На передвиборчі мітинги людей зганяли силою, часто за допомогою військових. Коли ж і це не вдавалося, організовували мітинги після недільних богослужінь, заздалегідь оточивши церковне подвір'я озброєними бійцями НКВС. У окремих селах проводили т.зв. пробні вибори, щоб виявити, скільки людей прийде до виборчих дільниць у день голосування, що також було нонсенсом з огляду радянських конституційних норм.

Надзвичайно складним завданням для місцевих чиновників виявився процес складання списків виборців, адже плинність населення та кількість осіб, позбавлених виборчих прав, у західноукраїнських областях була значно більшою. Зокрема, втрачали можливість голосувати громадяни, вивезені на Сибір як куркулі чи "посібники бандформувань ОУН і УПА"; представники польської та єврейської національностей, які переселялися в Польщу згідно "Угоди про взаємний обмін населенням у прикордонних районах", підписаної 1944 р. між урядами УРСР та Польщі [13, арк.15]; особи, які намагалися уникати реєстрації через антирадянські настрої, зокрема, учасники національно-визвольного руху, родичі яких масово заявляли про них як про емігрантів чи зниклих безвісти.

Натомість до реєстру виборців потрапила велика кількість осіб, що не були місцевими мешканцями, але які отримали повноваження репрезентувати їхню думку під час голосування. З огляду на наявність в західноукраїнських областях великої кількості частин ЧА, прикордонних військ, батальйонів НКВС, чиновників, радників та агітаторів, що були прислані ЦК КП(б)У зі східноукраїнських областей з метою контролювати виборчий процес, реєстрацію проводили не лише за місцем приписки, а й за т. зв. виробничим принципом. Влада, таким чином, збільшувала кількість законопослушних громадян на здебільшого непопулярній до радянської влади території, а водночас компенсувала втрачених виборців з числа місцевого населення, які ще напередодні приходу радянських військ "проголосували ногами", тобто виїхали на еміграцію.

Якісний склад кандидатів у депутати до ВР СРСР, УРСР та місцевих Рад від західноукраїнських областей також дещо відрізнявся від народних обранців інших регіонів УРСР. Зокрема, майже половина депутатів, які балотувалися у західноукраїнських областях до ВР СРСР та УРСР, були уродженцями східних та південних регіонів УРСР і навіть Росії, тоді як мешканці решти території УРСР обирали своїх представників переважно з місцевих кадрів. Зокрема з 15 кандидатів у депутати до ВР УРСР другого скликання від Тернопільської області місцевими були лише 4 [14, арк.85], тоді як у Ворошиловградській обл. це співвідношення становило 18 і 13 [14, арк. 70]. Від західноукраїнських областей висували значно менше членів та кандидатів КП(б)У, оскільки висуванці з числа корінних мешканців були переважно безпартійними. Для прикладу: 21 грудня 1947 р. до обласної Ради Вінницької обл. було висунуто 19 партійців, Сталінської – 23, Полтавської – 18, Харківської – 22, а до Волинської – 9, Дрогобицької – 7, Львівської – 10, Ровенської – 8, Станіславської – 10 [15, арк.10]. Рівно ж кількість жінок серед висуванців від західного регіону була меншою, що пояснювалося традиційною роллю жінки у західноукраїнському суспільстві. Наприклад, до ВР УРСР 9

лютого 1947 р. у Київській обл. було висунуто 8 жінок, Харківській – 7, Чернігівській – 6, а у Волинській – 3, Дрогобицькій – 4, Закарпатській – 2 [15, арк.10] тощо.

Відхилення кандидатур висуваних у депутати траплялося на всій території Української РСР, однак це були одиничні випадки, оскільки радянські громадяни добре розуміли, що не мають реального впливу на процес формування депутатського корпусу. Та й скорегувати склад народних обранців було можливим хіба на місцевому рівні, оскільки кандидатури депутатів до Верховних Рад СРСР та УРСР затверджувалися на рівні ЦК КП(б)У й ротації тут відбувалися лише у зв'язку з арештом чи раптовою смертю висуванця. Зокрема, під час виборів до місцевих рад депутатів трудящих другого скликання, станом на 27 листопада 1947р. у Тернопільській області було відхилено 8 кандидатів до сільських рад [16, арк.121], у Дрогобицькій обл. – 2, у Закарпатській обл. – 1 [16, арк.109]. Протестували проти накинених партійними органами кандидатур у депутати й виборці Південної та Східної України. Зокрема, 14 листопада 1947 р. на зборах колгоспників колгоспу ім.Сталіна Верхньохортицького р-ну Запорізької області селяни відкинули висунуту партійними органами кандидатуру районного прокурора Польського, а натомість запропонували місцевого голову колгоспу [16, арк.80.]. А збори робітників та службовців Даріївської МТС на Херсонщині виставили свою кандидатуру з числа кращих трактористів, замість кандидатури, запропонованої райкомом КП(б)У [16, арк.122]. Причиною відхилення найчастіше виступали непрофесійність, кар'єризм, низький моральний рівень висуванця. Такі випадки свідчили про те, що протестні настрої населення не лише у західноукраїнських областях, а й на території всієї УРСР були доволі високими.

Уся виборча документація в УРСР під час виборів до ВР СРСР у 1946 р. виготовлялася переважно українською мовою, однак, з огляду на специфіку національного складу низки областей, виборчі бланки та бюлетені друкували також мовами нацменшин. Зокрема, для Тернопільської, Львівської, Дрогобицької та Станіславської областей -- польською мовою, Закарпатської – румунською та угорською, Чернівецької – молдавською і румунською, Ровенської – чеською, Ізмаїльської – болгарською і молдавською [17, арк.220-221]. Російською мовою частину виборчої документації виготовляли лише для Ізмаїльської та Миколаївської областей. Однак уже через рік, під час виборів до ВР УРСР (1947 р.) голови облвиконкомів східноукраїнських областей, після нарад з обкомами КП(б)У, просили надіслати значно більше виборчої документації російською мовою. Зокрема, Сталінський облвиконком замовив 50% виборчих бланків російською мовою, Ізмаїльський – 100%, Одеський – 40%, Ворошиловградський – 25%, Кам'янець – Подільський – 15% [17, арк.220-223]. Поступово цю практику було поширено й на західноукраїнські області.

Видатки на Окружні та дільничні виборчі комісії були однаковими для всіх областей. Зокрема, у грудні 1946 року перед виборами до ВР УРСР вони становили: по 8 тис крб. на кожну Окружну комісію і по 375крб. – на дільничну. Таким чином, обсяг фінансування на область залежав від кількості виборчих дільниць. Так, у Львівській області під час виборів до ВР УРСР другого скликання це фінансування складало – 543.750 крб., у Волинській обл. – 469.000 крб., у Тернопільській – 516. 375 крб., Запорізькій – 671.600 крб., Миколаївській – 449.100 крб., Одеській – 879 500 крб. тощо [17, арк.73-141]. За подібним принципом виборчі дільниці забезпечували папером, гасовими лампами і ламповим склом, сургучем, зошитами, конвертами, олівцями та ін., а от червоного полотна для західноукраїнських областей виділяли більше й тут розмір області та кількість населення не завжди брали до уваги: для порівняння: у Сталінську обл. було виділено 1100 м, Харківську – 1760 м, Херсонську – 750 м, Запорізьку – 1110 м, а у Дрогобицьку обл., яка є значно меншою за кількістю населення, а відповідно й виборчих дільниць, – 1575м, Львівську – 2010 м, Тернопільську – 1710м. Більше отримали хіба Київська обл. – 3015 м, Житомирська – 2110 м та Полтавська – 2265м області [17, арк.142-167].

Напередодні проведення виборів до ВР СРСР у 1946 р. майже 60% всіх виборчих дільниць на території Української РСР були телефонізовані [18, арк.49]. Враховуючи особливості західного регіону УРСР, де телефонічні лінії періодично знищувалися українськими повстанцями, там було проведено дублювання зв'язку за допомогою радіостанцій, яких виділено додатково 50 штук [18, арк.50]. З огляду на ці ж “особливі” обставини окремим дільничним виборчим комісіям Рівненської, Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Тернопільської, Житомирської та Кам'янець-Подільської областей Центрвиборчкомом з Москви було дозволено приступити до підрахунку голосів одразу після того, як проголосують всі громадяни, внесені до списків виборців [18, арк.57]. Тож на багатьох, переважно сільських дільницях у західноукраїнських областях уповноважені до проведення виборів, побоюючись нападів боївок УПА, намагалися завершити процес голосування до настання темряви й якнайшвидше вивезти виборчу документацію до району[14, арк. 53-54.].

Отже, ситуація з підготовкою виборів у західноукраїнських областях у повоєнний період значно відрізнялася від обстановки у інших регіонах Української РСР. Якщо на Сході та Півдні УРСР, де населення було призвичаєне до радянських виборчих практик, події розгорталися в руслі, передбаченому владою, то в Західному регіоні виборчий процес відбувався на тлі гострого воєнного і соціального конфлікту. Західні українці, зорієнтовані на європейські демократичні зразки виборчого законодавства, чинили масовий протест “виборам без вибору”, усвідомлюючи, що йдеться не просто про зміну правил гри, але й загрозу їхній національній ідентичності. Будучи налаштовані значно радикальніше від східних українців, вони не лише висували претензії до непрофесійних дій влади, але й відмовляли їй у легітимності, застосовуючи різноманітні форми протесту зі збройними включно.

Таким чином, якщо на Сході й Півдні УРСР виборчі перегони були інструментом для виконання політичного і соціального замовлення, оскільки тут населення в основній масі позитивно сприймало модель формування представницьких органів влади з прогнозованою системою відбору кандидатів у депутати [19], то у західноукраїнських областях – винятково політичного. Вибори тут розглядалися владою як один із

чинників радянзації регіону, а водночас були інструментом репресій, адже під прикриттям виборчих кампаній відбувалася зачистка території від антирадянського елементу. Застосовування владою силових методів під час підготовки та проведення виборчих кампаній вказувало на її слабкість та підважувало демократичність виборчого процесу.

Джерела та література

1. Бандурка О., Древаль Ю. Парламентаризм в Україні: становлення і розвиток: монографія / О. Бандурка, Ю. Древаль. – Харків, 1999. – 133с.
2. Єрмолаєв В. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження): дис. докт. юрид. наук / В. Єрмолаєв; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2006. – 402 с.
3. Журавський В. Становлення і розвиток українського парламентаризму (теоретичні та організаційно-правові проблеми) / В. Журавський. – К.: Парлам. вид-во, 2002. – 344 с.
4. Вайз Ч. Кислий П. Становлення парламентаризму в Україні на тлі світового досвіду / Ч. Вайз, П. Кислий. – К.: Абрис, 2000. – 414 с.
5. Конституционное право зарубежных стран. Учебник для вузов. (Под ред. чл.-кор. РАН, проф. М. В. Баглая). – М.: "Норма", 2004. – 819 с.
6. Даниленко В. Особливості радянського парламентаризму в Україні (друга половина XX ст.) / В. Даниленко // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2010. – Вип. 36. – С. 88-125.
7. Єкельчик С. Перший кандидат і його вірні діти : Як висували в депутати в повоєнному Києві / Сергій Єкельчик // Historians – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/1302-serhii-yekelchuk-pershyi-kandydat-i-yoho-virni-dity-yak-v>
8. Центральний Державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 4.
9. Докаш О. Політика відновлення органів влади та управління західних областей УРСР на завершальному етапі Другої світової війни: структурно-кадровий зріз / Оксана Докаш // Наука і сучасність: виклики глобалізації – Частина II (юридичні науки, педагогічні науки, політичні науки): Міжнародна конференція, м. Київ, 25 травня 2013 р. Центр наукових публікацій. – К., 2013.
10. Стасюк О. Радянські виборчі кампанії повоєнного періоду та політика радянзації західноукраїнського суспільства / О. Стасюк // Радянські виборчі кампанії в Західній Україні (1946-1951 рр.) / [Відп. ред. Стасюк О.] (Упор. М. Р. Посівнич, М. І. Гавришко та ін.). НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Галузовий державний архів Служби безпеки України. – Львів, 2011. – 725 с.
11. Центральний Державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Ф. 1. – Оп. 215. – Спр. 393.
12. ЦДАГО України. Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2966.
13. ЦДАВО України. Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 72.
14. Галузовий державний архів Служби безпеки України. Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 38.
15. ЦДАВО України. Ф. 1. – Оп. 18. – Спр. 50.
16. ЦДАВО України. Ф. 1. – Оп. 17. – Спр. 16.
17. ЦДАВО України. Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 59.
18. ЦДАВО України. Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 75.
19. Молдавская Т. Выборы до обласных Рад депутатов: организационные аспекты (на примере южных областей УССР) / Т. Молдавская // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/71950/30-Moldavska.pdf?sequence=1>

Stasiuk O. I. The peculiarities of the Soviet election campaign preparation in West Ukrainian regions in the postwar period

The peculiarities of the preparation of the elections to the Supreme Rada of the USSR, Ukrainian SSR and local government bodies in 1946–1947 are found out. The features of election in West Ukraine compare to other Ukrainian regions were shown too. This article underlined a different social-political situation in this region and a peculiar role and tasks of the election campaigns, difficulties in the realization of the pre-election measures. Undemocratic and illegitimate character of the process was emphasized.

Key words: Ukrainian SSR, Western Ukrainian regions, soviet elections campaigns, pre-election measures, postwar period.

Стасюк А. И. Особенности подготовки советских избирательных кампаний в западноукраинских областях послевоенного периода

В статье освещены особенности подготовки выборов в Верховный Совет СССР, УССР и местные органы власти в 1946–1947 гг. в западноукраинских областях по отношению к остальной территории Украинской ССР. Отмечена сложная общественно-политическая ситуация в регионе, особая роль и задачи избирательных кампаний, дополнительные трудности с проведением предвыборных мероприятий. Акцентировано на недемократичности и нелегитимности процесса.

Ключевые слова: Украинская ССР, западноукраинские области, советские избирательные кампании, предвыборные мероприятия, послевоенный период.